

ФОРМУВАННЯ ПСИХОФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ КЕРІВНИКА ТУРИСТИЧНОЇ ГРУПИ

Сьогодні, готуючи висококваліфікованих спеціалістів з активного туризму, велике значення надається не тільки техніко-тактичним факторам розвитку фахівця, але й психологічній підготовці. Як правило, керівникові групи належить головна роль в організації туристичної діяльності. У статті розглянуто фактори, які впливають на формування професійно значимих психофізичних якостей керівника туристичної групи, проаналізовано його провідні особистісні якості та визначено моделі психологічної готовності до професійної діяльності.

Ключові слова: керівник, туристична група, психофізичні якості.

Сегодня при подготовке высококвалифицированных специалистов с активного туризма большое значение предоставляется не только технико-тактическим факторам развития специалиста, но и психологической подготовке. Как правило, руководителю группы принадлежит главная роль в организации туристической деятельности. В статье рассмотрены факторы, которые влияют на формирование профессионально значимых психофизических качеств руководителя туристической группы, проанализирован его ведущие личностные качества и определены модели психологической готовности к профессиональной деятельности.

Ключевые слова: руководитель, туристическая группа, психофизические качества.

Today, at preparation of highly skilled specialists from active tourism a large value gets to not only the technical and tactical factor of development of specialist but also psychological preparation. The leader of group a leading role belongs to in organization of tourist activity. Factors that influence on forming professionally of meaningful psychophysical internal's of leader of tourist group are considered in the article, he is analysed leading personality internalss and the models of psychological readiness are certain to professional activity.

Keywords: manager, tour group, psychophysical factors.

Постановка проблеми та аналіз результатів останніх досліджень. Заняття туризмом займають особливе місце в системі фізичного виховання тому, що в порівнянні з іншими видами спорту дають ширші можливості для оволодіння знаннями, уміннями й навичками, необхідними в повсякденному житті кожної людини. Основна мета спортивного туризму – розвиток і підвищення рівня знань, умінь і навичок із фізичної культури та спорту.

У процесі будь-якої, у тому числі й туристичної діяльності, між людьми встановлюються взаємини, традиції, звички, почуття, які прямо або опосередковано впливають на її ефективність. Усі перелічені фактори прийнято називати психологічним кліматом. У туризмі він формується під впливом різних об'єктивних і суб'єктивних чинників: вікових особливостей, почуттів, настроїв, мотивів, потреб і стосунків між учасниками, а також під впливом цілеспрямованої педагогічної роботи інструктора.

Професійну діяльність керівника (інструктора) туристичних походів потрібно аналізувати через системний підхід, який потребує розгляду суб'єкта діяльності цілісно, у взаємодії всіх його елементів. При такому підході встановлюється діалектичний принцип усебічності, який орієнтує на вивчення речей у різноманітності їхніх зв'язків і відносин, як зазначають у своїх роботах М.В.Блауберг та Е.Г.Юдін [2], В.П.Кузьміна [5], О.О.Маліновський [8].

Проте в науковій літературі досить фрагментарно висвітлена проблема психофізичних властивостей керівника туристичної діяльності та його вплив на ефективність діяльності групи.

Професійна придатність визначається як сукупність психологічних і психофізіологічних особливостей людини, необхідних і достатніх для досягнення нею суспільно прийнятої ефективності праці [4].

Професійний психологічний відбір полягає в проведенні комплексу заходів, що дозволяють виявити осіб, які за своїми психофізіологічними та психологічними якостями придатні для діяльності в різних ситуаціях [1; 11; 15].

Для успішного виконання професійної діяльності, особливо в нестандартних умовах, до яких належить і туристсько-змагальна діяльність, інструктор змушений залучатися до використання внутрішніх ресурсів. При цьому, як підкреслюють дослідники, акцент повинен робитися не лише на знання та вміння, а враховувати важливість моральних, емоційно-вольових основ, які сформовані в індивіда в попередньому соціальному інституті (школа, університет тощо).

Стартовою позицією аналізу моделі фахівця з туризму, як і вчителя з фізичного виховання, виступає його особистісна характеристика. Зважаючи на те, що фахівець у галузі фізичної культури й спорту працює у сфері “людина-людина”, домінуюче значення для цієї групи мають ставлення до людей, ціннісні орієнтації, моральні засади. Предметом пізнання, перетворення є соціальні системи, товариства, групи населення, люди різного віку. Тому завдання психодіагностики – виявлення особистісних якостей, які зумовлені особливостями емоційної сфери, потребою в спілкуванні, поведінковим (“соціальним”) інтелектом. Людина, яка обирає професію зі сфери “людина-людина”, повинна мати добре розвинені комунікативні й організаторські здібності [4].

Теоретико-методологічний аналіз проблеми професійної діяльності спеціалістів з активного туризму дозволяє стверджувати, що потреба в інструкторах туристських походів є важливою й у зв’язку із цим актуальним постає питання вивчення курсу “Спеціальна підготовка інструктора дитячо-юнацького туризму” для вчителя фізичного виховання, зокрема, ураховуючи психофізичну готовність. Це дасть можливість підвищити ефективність їхньої майбутньої роботи та вносити необхідні корективи в процес їхньої підготовки.

Мета роботи – визначити й проаналізувати провідні психофізичні особистісні якості інструктора з туризму в професійній діяльності.

Методи та організація дослідження. У роботі використані теоретичні й практичні методи: аналіз науково-методичної літератури; педагогічне тестування з використанням державних тестів: “Опитувальник Т.Лірі” [13], “16 – PF Кеттела” [12].

У дослідженні брали участь 60 керівників туристсько-краєзнавчих гуртків Івано-Франківського обласного державного центру туризму та краєзнавства учнівської молоді й 60 студентів V курсу факультету фізичного виховання і спорту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Результати дослідження. Ідея “моделі спеціаліста” як інструктора дитячо-юнацького туризму іноді викликає сумніви. Обґрунтування цього факту полягає в тому, що неможливо ввести в “модель” усі характеристики професійної діяльності керівника (тренера, вихователя, гіда, психолога), а також неможливо виділити загально визнаний, стандартно-показовий профіль особистісних і професійних якостей спеціаліста, опираючись на який можна буде оцінювати психологічну готовність до професійної діяльності шляхом порівняння ідеальної моделі з реальною.

Проте звернення до “моделі спеціаліста” часто буває доцільним як орієнтовне уявлення про те, яким повинен бути вчитель фізичної культури як фахівець.

Професійно значущими для цієї сфери дослідники вважають такі особистісні якості:

- емоційно-вольова сфера: здатність до саморегуляції, емоційна стійкість, стресостійкість, артистичність, вміння визнати свої помилки, упевненість у собі, самоповага, внутрішній локус контролю;

- комунікативна сфера: уміння керувати, зацікавленість у спілкуванні, тактовність, рефлексія, уміння активно слухати;

- пізнавальна сфера: здатність усвідомлювати наслідки свого впливу на учасників, постійна самоосвіта, креативність.

Початковий етап досліджень полягав у визначенні найбільш важливих особистісних чинників, якими володіють досвідчені керівники туристських походів і якими – майбутні (студенти), тобто дає можливість порівняти отримані профілі та зробити висновки про професійну придатність.

У результаті кількісної та якісної обробки результатів були отримані відповідні показники (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна таблиця базових психологічних рис особистості

Базові риси, характерні для досвідчених осіб			Фактори	Базові риси, характерні для майбутніх керівників		
Властивості	%	М		М	Властивості	%
		5	A	5		
Конкретне мислення	9,4	1	B	2	Конкретне мислення	5,8
Емоційна нестійкість	3,8	4	C	4	Емоційна нестійкість	4,2
Домінантність	16,6	7	E	4	Підлеглість	7,9
		5	F	4	Стриманість	5,9
Низька сумлінність	5,6	4	G	3	Низька сумлінність	9,8
		5	H	2	Боязкість	3,4
		6	I	6		
		6	L	6		
		6	M	5		
		6	N	5		
Тривожність	8,2	8	O	9	Тривожність	11,4
Радикалізм	9,7	7	Q1	5		
		6	Q2	7	Самостійність	8,8
Високий самоконтроль	9,5	7	Q3	5		
Напруженість	6,4	6	Q4	7	Напруженість	7,9

Відповідно до визначеної “формули особистості”, складаємо особистісну характеристику, користуючись поданою нижче інтерпретацією отриманих результатів (див. табл. 1).

“Формула особистості” керівників туристичних груп:

bcEgOQ1Q3,

а майбутніх керівників (студентів) туристичних груп:

bcefghOQ2Q4.

Згідно з визначеною психологічною “формулою особистості”, виділяємо спільні показники, типові для обох груп досліджуваних. Це такі фактори: конкретне мислення, емоційна нестійкість, тривожність і низька сумлінність.

Слід відзначити, що низькі показники з емоційно недостатньої стійкості, здатності до фрустрованості та дратівливості, великої тривожності й нестійкості, ігнорування правил і норм, прийнятих у суспільстві, виступають як проблеми в професійному, так і в особистісному аспекті.

Вивчаючи домінуючі властивості в співвідношенні з іншими, ми можемо чітко охарактеризувати тип особистості за проявом цих якостей. Для професіоналів (керівників) туристичних груп найбільш високими є такі фактори: “домінантність”, “радикалізм” і “самоконтроль”.

Висока оцінка із цих факторів свідчить про ініціативність і самостійність, цілеспрямованість та наполегливість. Представники цієї групи вміють визначати мету, проявляти наполегливість і завзятість при її досягненні, а також упевненість у собі, активність та соціальну сміливість. Високі оцінки з фактора Q3 мають успішні керівники та лідери групової взаємодії.

Узагальнені результати дослідження показали, що, базуючись на первинних даних, виділених на основі якісного й кількісного аналізу змісту особистісних факторів та їхніх взаємозв'язків, є підстави стверджувати, що в обох групах досліджуваних домінують вольові якості (табл. 2).

Таблиця 2

Прояв показників психологічних особистісних якостей керівників туристичних груп

Блоки особистісних властивостей	Показники у відсотках	
	керівники, %	майбутні керівники, %
Інтелектуальні	19,1	5,8
Емоційно-вольові	33,5	33,3
Комунікативні	16,6	26,0

Результат у туризмі, як і в будь-якому колективному виді спорту, може бути досягнутий лише при спільних організованих зусиллях, а роз'єднаність групи – одна з головних передумов і майже обов'язкова умова більшості надзвичайних ситуацій [3; 6; 7; 16].

Важливим фактором регулювання взаємовідносин у туристичній групі є приклад педагогів. В умовах туристського походу керівник групи та його заступник увесь час знаходяться серед учасників, їхні дії, слова, вчинки мають певний вплив на підлітків. Керівник групи, який користується авторитетом серед учасників, на їхній погляд, завжди знає вихід з будь-якої складної ситуації, незважаючи на його туристичний досвід. Це відбувається тому, що авторитет формується на основі діяльності, яка для учасників має велике значення. Саме тому в багатьох випадках поведінка керівника засвоюється майже повністю. Це приводить до того, що взаємовідносини між учасниками зумовлені стилем керівництва туристичної групи [3].

Дослідження останніх років доводять, що не існує універсального стилю керівництва. Отже, будь-який стиль може бути ефективним залежно від ситуації [3; 7; 16].

Авторитарний стиль керівництва призводить до тиражування агресивності, до появи конфліктної поведінки. Ліберальний стиль може спричинити втрату реального керівництва туристичною групою. Будь-яка напружена ситуація може спровокувати підвищення конфліктності підлітків. Використовуючи демократичний стиль керівництва туристичною групою, керівник створює умови для найкращого прояву позитивного в кожній дитині. У демократичному стилі органічно поєднуються альтруїзм стосовно людей і прагматизм щодо справи [3].

Профіль керівника визначає стиль керівництва, під яким прийнято розуміти систему принципів, норм, методів і прийомів впливу на підлеглих з метою ефективного виконання управлінської діяльності та досягнення намічених цілей [10].

У взаємодії із соціальним оточенням формується певний стиль міжособистісної поведінки, у якому виявляється своєрідність особистості. Соціальне оточення є потужною детермінантою формування особистості, впливаючи на різні її прояви.

Опитуваний, з огляду на власні психічні можливості, схильний, з одного боку, до певного способу опанування досвідом, а з іншого, – сам “створює” сприятливе для своєї особистості соціальне оточення, обираючи властиві йому способи міжособистісної взаємодії. Психологічними механізмами такої поведінки є свідомий контроль і несвідома символічна ідентифікація власної поведінки, співвіднесеної із зовнішніми оцінками.

У межах подальшого дослідження нас цікавило питання про “запити”, які висувають учасники до характеру взаємодії з керівниками, що проявляються на рівні соціально-психологічних властивостей інтегральної суб’єктності особистості учасника. Ми вважаємо, що поведінкові прояви керівників, які задовольняють можливості міжособистісної взаємодії учасників, мають бути дотичними до його психологічних властивостей. Характер цієї дотичності може бути різним. Для його дослідження використовувався інтерперсональний діагноз Т.Лірі [13], у якому робиться наголос на необхідності оцінити запропоновані запитувальником властивості з огляду на те, ким обстежувана особа себе вважає (“Я” – реальне).

Для встановлення особливостей вияву особистісних властивостей, які зумовлюють формування розвиненого (керівники туристських гуртків) і нерозвиненого (студенти) стилю взаємодії, і опираючись на середню вираженість властивостей у досліджуваних осіб, визначили інтерперсональний портрет (табл. 3).

Таблиця 3

“Інтерперсональний портрет” керівника туристичної групи

Стиль поведінки (майбутні керівники)	X	Октант	X	Стиль поведінки (керівники)
Владність	8,8	I	9,1	Владність
Самовпевненість	6,9	II	7,45	Самовпевненість
Вимогливість	8,0	III	8,5	Вимогливість
Скептичність	5,2	IV	6,2	Скептичність
Поступливість	6,7	V	8,4	Поступливість
Довірливість	6,3	VI	8,6	Довірливість
Несамостійність	8,0	VII	10,5	Несамостійність
Безкорисливість	7,5	VIII	9,6	Безкорисливість

Установлена суттєва різниця прояву факторів “владність”, “несамостійність” і “безкорисливість”. У портреті студентів серед найбільш вираженої якості виявилася “владність”. Вони вважають, що керівникові притаманні такі якості, як висока активність, схильність до домінування, легкість і швидкість прийняття рішень. Посилення владності керівника потрібне як джерело енергійності, націленості на успіх у справі, одержання необхідних порад. Посилення якості “несамостійність” (“конформізм”) може збільшувати простір для власної активності. Із цим узгоджується прагнення спілкуватися з безкорисливим керівником, основними рисами якого є гіпервідповідальність, схильність жертвувати своїми інтересами, прагнення допомагати оточенню. Діаграма керівника демонструє прагнення підсилити розвинені якості учасника та послабити власні якості владності, які, на нашу думку, можуть створювати границі, що обмежу-

ють постійне прагнення до всебічного розгляду того, що відбувається (проходить), і в такий спосіб концентрувати пізнавальну активність у сфері найбільш значимих фактів. Посилення якості “довірливість” у керівників повинна найяскравіше проявлятися в їхньому прагненні задовольняти вимоги оточення, бути толерантним до них.

Слабо виражена якість “скептичність”, яка дає можливість особі демонструвати реалістичність у судженнях, бути досить критичною стосовно оточення, а також некомфортною в міжособистісних стосунках. Дуже слабо виражена “впевненість у собі”, що проявляється в незалежності думок і поведінки, у впевненості в правильності обраного способу дій, у схильності орієнтуватися на власні потреби.

Оскільки і для тих, і для інших є подібні якості, то ми схильні вважати їх універсальними для ідеального керівника. Вони є тією основою, що визначає особливості сприятливої взаємодії учасників та їхніх керівників.

Узагальнені результати дослідження показали, що керівники туристичних груп виявили такі якості, як домінантність, радикалізм, високий самоконтроль. Студенти вважають, що керівникові притаманні такі якості, як владність, несамостійність і безкорисливість. Ці характеристики засвідчують професійну майстерність керівника. Фактор домінування в поведінці керівника виконує функцію формування мети й завдань розвитку групи.

Низький показник з 4 октанти “скептичність” дає можливість особі демонструвати реалістичність у судженнях, бути досить критичним стосовно оточення, а також не комфортним у міжособистісних стосунках. Ці якості можна відзначити й щодо фактора С – “емоційна нестійкість”.

У цілому встановлено загальну тенденцію в прояві якостей ідеального керівника туристичної групи в усіх досліджуваних категоріях – суттєве посилення якостей “владність”, “безкорисливість”, “несамостійність”, а також послаблення якості “скептичність”. Визначені якості ми схильні вважати універсальними для ідеального керівника.

Аналізуючи результати дослідження професійно значущих якостей майбутніх керівників і працюючих керівників туристичних груп, слід підкреслити, що за показниками інтелектуальної та комунікативної відповідальності є відхилення від нормальних показників. Тому перспективним напрямом є завдання активної пізнавальної та практичної діяльності, що забезпечить оволодіння психологічними вміннями та навичками, які забезпечують ефективність професійної діяльності (прийняття адекватних рішень, організація ефективного спілкування, урахування мотивації туристів тощо).

Висновки

1. На основі аналізу наукових джерел і власних досліджень визначено структуру психологічної готовності до професійної діяльності керівника туристичних груп. Указана модель розглядається як “динамічна”, оскільки кожен керівник має можливість її доповнити.

2. На базі емпіричних результатів створено динамічну модель керівника туристських походів, основними компонентами якої є:

- емоційно-вольова сфера: високий самоконтроль, тривожність, напруженість, емоційна стійкість, совісність, стриманість;

- пізнавальна сфера: конкретне мислення, радикалізм, практичність;

- комунікативна сфера: домінантність, стриманість, боязкість.

3. Визначено якісні характеристики інтерперсонального стилю поведінки керівника в процесі організації реалізації завдань туристичної діяльності. У поведінці керівника переважає “владно-лідуючий” тип міжособистісних відносин (I октант), адже фактор домінування в поведінці керівника виконує функцію формування мети й завдань розвитку групи.

4. Професійну діяльність керівника туристичної групи доповнюють такі характеристики, як прагнення до співпраці з командою та розвинене почуття відповідальності (VIII октанта). Вони в поєднанні з вираженою потребою відповідати соціальним нормам поведінки, схильністю до ідеалізації гармонії міжособистісних відносин (VII октанта), вираженою емоційною захопленістю засвідчують професійну майстерність керівника туристичної групи.

1. Бочелюк В. Й. Психологія спорту : навч. посіб. / В. Й. Бочелюк, О. А. Черепехіна. – К. : Центр учбової л-ри, 2007. – 224 с.
2. Блауберг Н. В. Становление и серьезность системного подхода / Н. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М. : Просвещение, 1983. – 270 с.
3. Грабовський Ю. А. Спортивний туризм : навч. посіб. / Ю. А. Грабовський, О. В. Скалій, Т. В. Скалій. – Тернопіль : ТНПУ, 2007. – 302 с.
4. Дехтяр В. Д. Основи оздоровчо-спортивного туризму : навч. посіб. / В. Д. Дехтяр. – К. : Наук. світ, 2003. – 203 с.
5. Кузьмина В. П. Исторические предпосылки и гносеологические основания системного подхода / В. П. Кузьмина // Психологический журнал. – 1982. – Т. 3, № 4. – 264 с.
6. Линчевский Э. Э. Мастерство управленческого общения: руководитель в повседневных контактах и конфликтах / Э. Э. Линчевский. – С. Пб. : Речь, 2002. – 292 с.
7. Линчевский Э. Э. Психологический климат туристской группы / Э. Э. Линчевский. – М. : Физкультура и спорт, 1981. – 111 с.
8. Малиновский А. А. Основные понятия теории системы. Системные исследования: методологические проблемы / А. А. Малиновский // Ежегодник. – 1980. – 350 с.
9. Мицкан В. М. Правові та нормативні основи туристичної і краєзнавчої роботи із шкільною та студентською молоддю : метод. реком. для студ. / В. М. Мицкан. – Івано-Франківськ, 2008. – 195 с.
10. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління: навч. посіб. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 695 с.
11. Психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. Ю. Л. Трофімова. – 3-тє вид., стер. – К. : Либідь, 2001. – 558 с.
12. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учеб. пособ. / Д. Я. Райгородский. – Самара : Изд. дом “БАХРАХ-М”, 2007. – 672 с.
13. Собчик Л. Н. Диагностика межличностных отношений (Модифицированный вариант интерперсональной диагностики Т. Лири) : метод. руков. / Л. Н. Собчик. – М. : ВНИИИМТ, 1990. – 48 с.
14. Спутник туриста / [сост. К. И. Вахлис]. – К. : Здоровье, 1983. – 352 с.
15. Федорченко В. К. Концепція підготовки працівників туристської галузі / В. К. Федорченко // Освіта України. – 2004. – № 30. – С. 6–7.
16. Щур Ю. В. Спортивно-оздоровчий туризм : навч. посіб. / Ю. В. Щур, О. Ю. Дмитрук. – К. : Альтерпрес, 2003. – 232 с.

Рецензент: канд. психол. наук, доц. Мицкан Т. С.